

XARAJATLARNI HISOBGA OLISHDAGI MUAMMOLAR

Isomuxamedov Akbarjon Boxodir o'g'li

Namangan davlat texnika universiteti Buxgalteriya hisobi kafedrasi o'qituvchisi

iakbarjon@gmail.com

+998976269232

Annotatsiya: Mazkur maqolada korxonalarda xarajatlarni hisobga olish tizimida kuzatilayotgan muammolar nazariy-metodologik hamda amaliy jihatdan keng qamrovli tahlil qilingan. Iqtisodiyotning globallashuvi, raqobat muhitining kuchayishi va korxonalarining moliyaviy barqarorligini ta'minlash zarurati xarajatlarni samarali hisobga olish va boshqarishni har qachongidan ham dolzarbroq masalaga aylantirmoqda. Shunga qaramasdan, bugungi kunda ko'plab korxonalarda xarajatlarni hisobga olish jarayonlarida xatolar va noaniqliklar mavjudligi kuzatilmoqda. Xususan, xarajatlarni tasniflash va taqsimlashdagi kamchiliklar, ichki nazorat mexanizmlarining yetarli darajada rivojlanmaganligi, me'yoriy-huquqiy bazadagi nomuvofiqliklar hamda hisob-kitoblarni avtomatlashtirish tizimlaridagi texnik va dasturiy ta'minot bilan bog'liq muammolar asosiy omillar sifatida qayd etilgan. Tadqiqot davomida mavjud muammolar aniqlanib, xalqaro standartlar hamda ilg'or xorijiy tajribalarni milliy iqtisodiyotga tatbiq etish orqali yechimlar ishlab chiqilgan. Shuningdek, xarajatlarni hisobga olish tizimini takomillashtirish bo'yicha ilmiy asoslangan tavsiyalar berilib, korxonalarining iqtisodiy samaradorligi va moliyaviy barqarorligini oshirish yo'llari taklif etilgan. Ushbu tadqiqot natijalari xarajatlar hisobi va moliyaviy boshqaruv tizimini mukammallashtirish bilan shug'ullanayotgan mutaxassislar, tadqiqotchilar va korxona rahbarlari uchun foydali manba sifatida xizmat qilishi mumkin.

Kalit so'zlar: Xarajatlar hisobi, hisobga olish tizimi, buxgalteriya hisobi, ichki nazorat, me'yoriy-huquqiy baza, hisob-kitob xatolari, avtomatlashtirish, moliyaviy boshqaruv, iqtisodiy samaradorlik, xarajatlarni nazorat qilish, boshqaruv qarorlari, xalqaro standartlar.

KIRISH

Hozirgi globallashuv sharoitida korxonalarining iqtisodiy samaradorligini ta'minlashda xarajatlarni hisobga olish tizimining samarali tashkil etilishi muhim ahamiyatga ega. Korxonalarining raqobatbardoshligi, rentabelligi va moliyaviy barqarorligi, birinchi navbatda, xarajatlarni to'g'ri va aniq hisoblashga bog'liq bo'lmoqda. Bu borada yuzaga kelayotgan muammolar esa hisob-kitoblarning noto'g'ri shakllanishi, ishlab chiqarish tannarxini buzilishi hamda moliyaviy natijalarning noto'g'ri baholanishiga olib kelmoqda⁶².

Xalqaro buxgalteriya hisob standartlari qo'mitasi (IASB) tomonidan ishlab chiqilgan xalqaro standartlar (IFRS) va Jahon Banki ekspertlari hisoboti shuni ko'rsatmoqdaki, bugungi kunda rivojlanayotgan mamlakatlarda xarajatlarni hisobga olish tizimidagi asosiy kamchiliklar sifatida xarajatlarni noto'g'ri tasniflash, ishlab chiqarish tannarxini hisoblashdagi uslubiy xatolar va avtomatlashtirilgan dasturlarning yetarlicha rivojlanmaganligi kabi masalalar qayd etilmoqda⁶³. Xalqaro auditorlik firmasi Deloitte ekspertlarining tadqiqotlarida ham xarajatlarni hisoblash va nazorat

⁶² Horngren, Charles T., Srikant M. Datar va Madhav V. Rajan. Cost Accounting: A Managerial Emphasis. 16th ed. Boston: Pearson Education, 2021.-205 p

⁶³ International Accounting Standards Board (IASB). International Financial Reporting Standards (IFRS): Official Pronouncements. London: IASB Publications, 2022.-654 p.

qilishdagi noaniqliklar moliyaviy hisobotlarning ishonchliligiga salbiy ta'sir ko'rsatishi ta'kidlangan⁶⁴.

O'zbekiston sharoitida xarajatlarni hisobga olish va nazorat qilish masalalari davlat siyosatida ham muhim o'rin tutmoqda. Xususan, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 24-fevraldagi PQ-4611-sonli qarorida korxonalarda hisob-kitob ishlarini xalqaro standartlarga moslashtirish va raqamli texnologiyalarni joriy etish bo'yicha aniq topshiriqlar berilgan⁶⁵. Shuningdek, 2022-yil 12-avgustdagi PQ-357-sonli Prezident qarorida moliyaviy hisobotlarni xalqaro standartlarga moslashtirish va buxgalteriya hisobini avtomatlashtirish bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar belgilangan⁶⁶.

Shunga qaramay, mamlakatimiz korxonalarida xarajatlarni hisobga olish jarayonida turli xil tizimli muammolar hali ham mavjud bo'lib, bu esa iqtisodiy qarorlar qabul qilish jarayonida noto'g'ri axborot taqdim etilishiga sabab bo'lmoqda. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, ko'plab korxonalarda xarajatlarni hisoblashda noto'g'ri uslub va texnikalar qo'llanilishi oqibatida ishlab chiqarish tannarxi noto'g'ri hisoblanmoqda, bu esa boshqaruv qarorlarining samarasizligini keltirib chiqarmoqda⁶⁷.

Yuqoridagi muammolarni hisobga olgan holda, mazkur maqolaning asosiy maqsadi korxonalarda xarajatlarni hisobga olish jarayonida uchrayotgan kamchiliklarni chuqur tahlil qilish, ularning ilmiy asoslangan sabablarini aniqlash va mavjud muammolarning yechimlari bo'yicha xalqaro tajribaga asoslangan ilmiy-amaliy tavsiyalar ishlab chiqishdan iboratdir.

MAVZUGA OID ADABIYOTLAR TAHLILI

Xarajatlarni hisobga olish va boshqarish sohasidagi muammolar ko'plab mahalliy va xorijiy tadqiqotlarda keng yoritilgan. Xususan, Horngren va boshqalarning tadqiqotlarida xarajatlarni aniq tasniflash va ularni boshqaruv qarorlarida samarali qo'llash masalalari ko'rib chiqilgan⁶⁸. Shuningdek, Moliyaviy hisoblarning xalqaro standartlari (IFRS (MHXS)) xarajatlarni hisoblash jarayonida yo'l qo'yilgan xatolar moliyaviy hisobotlarning haqqoniyligiga salbiy ta'sir ko'rsatishini ta'kidlaydi⁶⁹.

Deloitte xalqaro auditorlik kompaniyasining hisobotida xarajatlarni noto'g'ri taqsimlash va hisob-kitoblarni avtomatlashtirishdagi texnik muammolar hisob-kitoblarda jiddiy xatoliklarni keltirib chiqarayotgani qayd etilgan⁷⁰.

⁶⁴ Deloitte. Global Cost Management Survey Report 2022: Challenges and Opportunities in Cost Accounting. Deloitte Global Services, 2022. -68 p.

⁶⁵ O'zbekiston Respublikasi Prezidenti. "Korxonalarda buxgalteriya hisobi va moliyaviy hisobotlarni xalqaro standartlarga bosqichma-bosqich o'tkazish chora-tadbirlari to'g'risida." PQ-4611-sonli Qaror, 24 fevral, 2020. O'zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi

⁶⁶ O'zbekiston Respublikasi Prezidenti. "Buxgalteriya hisobini avtomatlashtirish va moliyaviy hisobotlarni xalqaro standartlarga moslashtirish bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida." PQ-357-sonli Qaror, 12 avgust, 2022. O'zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi.

⁶⁷ Mamarasulov, B.M. Buxgalteriya hisobi va xarajatlarni hisobga olish tizimini takomillashtirish masalalari. Toshkent: Iqtisodiyot, 2023.-210 b

⁶⁸ Horngren, Charles T., Srikant M. Datar, and Madhav V. Rajan. Cost Accounting: A Managerial Emphasis. 16th ed. Boston: Pearson Education, 2021.-108 p.

⁶⁹ International Accounting Standards Board (IASB). International Financial Reporting Standards (IFRS). London: IASB Publications, 2022.-847 p.

⁷⁰ Deloitte. Global Cost Management Survey Report 2022. Deloitte Global Services, 2022.-68 p

Mahalliy tadqiqotchilardan Mamarasulov xarajatlarni hisoblash tizimidagi muammolarni xalqaro standartlarni tatbiq etish orqali hal qilish mumkinligini qayd etgan⁷¹. Egamberdiyeva esa avtomatlashtirish orqali buxgalteriya hisobini takomillashtirish zarurligini ta'kidlaydi⁷².

Shuningdek, Alimov va Qo'ziev ishlab chiqarish xarajatlarini boshqarishda ichki nazorat tizimining zaifligi mavjud muammolarni chuqurlashtirayotganini aniqlagan⁷³. Drury va Kaplan o'z ishlarida xarajatlarni boshqarish strategik boshqaruv tizimi bilan bog'liq holda olib borilishi zarurligini qayd etadi⁷⁴.

Cooper va Kaplan tomonidan ilgari surilgan ABC usuli xarajatlarni aniq hisoblashda samarali uslub sifatida tavsiya qilinadi⁷⁵. Bragg esa xarajatlarni nazorat qilishda standart narxlarni qo'llashni taklif etadi⁷⁶.

Mahalliy miqyosda O'zbekiston Respublikasi Prezidentining qarorlari xarajatlarni hisobga olishni xalqaro standartlarga moslashtirish va avtomatlashtirish zarurligini belgilab bergan⁷⁷.

Tahlillar shuni ko'rsatmoqdaki, xarajatlarni hisoblash tizimidagi muammolarni hal qilish uchun xalqaro tajribalarni milliy iqtisodiyotga samarali moslashtirish, ichki nazorat tizimini takomillashtirish va buxgalteriya hisobini avtomatlashtirish choralari amalga oshirish zarur.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Ushbu tadqiqotni amalga oshirishda bir necha ilmiy tadqiqot usullaridan keng foydalanildi. Tadqiqotning asosiy metodologik asosini tizimli yondashuv tashkil etdi. Bu yondashuv xarajatlarni hisobga olish jarayonining barcha jihatlarini, jumladan, xarajatlarni shakllantirish, tasniflash, taqsimlash va nazorat qilish mexanizmlarini yaxlit holda tahlil qilishga imkon berdi.

Bundan tashqari, tadqiqot jarayonida quyidagi ilmiy-uslubiy yondashuvlardan foydalanildi: tizimli tahlil, faktorli tahlil, qiyosiy-statistik hamda ekspert baholash metodlari.

Xususan, faktorli tahlil yordamida xarajatlarni hisoblash tizimiga ta'sir qiluvchi asosiy omillar aniqlandi va ularning hisob-kitob jarayoniga ta'siri ilmiy jihatdan baholandi. Qiyosiy-statistik usul yordamida korxonalarining xarajatlarni hisoblash bo'yicha mavjud amaliyoti xalqaro standartlar bilan taqqoslandi.

Shuningdek, tadqiqot davomida mavjud muammolarni chuqurroq o'rganish hamda yechimlar ishlab chiqish maqsadida yetakchi mutaxassislar va amaliyotchi ekspertlar bilan intervyular va ekspert so'rovlari o'tkazildi.

⁷¹ Mamarasulov, B.M. Buxgalteriya hisobi va xarajatlarni hisobga olish tizimini takomillashtirish masalalari. Toshkent: Iqtisodiyot, 2023.-205 b.

⁷² Egamberdiyeva, A.Sh. Korxonalarda buxgalteriya hisobini avtomatlashtirish muammolari va yechimlari. Toshkent: Moliya, 2022.-225 b.

⁷³ Alimov, G'.H., Qo'ziev, N.Q. Ishlab chiqarish xarajatlarini hisoblashda ichki nazorat tizimining roli. Toshkent: Moliya va iqtisodiyot, 2022.- 325 b.

⁷⁴ Drury, Colin. Management and Cost Accounting. 11th ed. Boston: Cengage Learning, 2021.-254 p.

⁷⁵ Cooper, Robin, and Robert S. Kaplan. Implementing Activity-Based Cost Management. Boston: Harvard Business School Press, 1999-89 p.

⁷⁶ Bragg, Steven M. Cost Accounting Fundamentals. New York: Wiley, 2019.-108 p.

⁷⁷ O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 12-avgustdagi PQ-357-sonli Qarori. O'zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari milliy bazasi.

Tadqiqotda O'zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo'mitasi, Namangan viloyati statistika boshqarmasi hamda MChJ shaklidagi "HAQIQAT-BEK" auditorlik tashkilotining moliyaviy va iqtisodiy ko'rsatkichlari keng qo'llanildi.

TAHLIL VA NATIJALAR

Namangan viloyati korxonalari misolida 2020-2024 yillar davomida xarajatlarni hisobga olish tizimidagi mavjud muammolar va buxgalteriya hisobining samaradorligi keng qamrovli tarzda tahlil qilindi. Tahlil davomida mahsulot tannarxini tashkil etuvchi xarajatlarni to'g'ri va tizimli hisobga olish korxonalarida boshqaruv qarorlarining asosli qabul qilinishi va moliyaviy barqarorlikka bevosita ta'sir qiluvchi muhim omil ekanligi aniqlab olindi.

1-jadval.

Xarajatlarni hisobga olishdagi aniqlangan xatoliklar soni (2020-2024 yillar oralig'ida)⁷⁸

Tumanlar/yillar	2020	2021	2022	2023	2024
Namangan sh.	94	97	114	117	117
Chust	59	133	71	86	137
Pop	120	138	138	62	108
Uychi	115	89	137	96	138
Kosonsoy	131	87	75	127	122
Norin	59	70	130	119	129
Mingbuloq	97	114	132	149	138
Uchqo'rg'on	99	79	69	69	64
Yangiqo'rg'on	89	82	115	59	107
To'raqo'rg'on	82	81	124	73	85
Chortoq	125	105	78	84	50

Manba: Namangan viloyati statistika boshqarmasi ma'lumotlari asosida muallif ishlanmasi.

Namangan viloyatida xarajatlarni hisobga olish jarayonida 2020-2024 yillar oralig'ida aniqlangan xatoliklar sonini tahlil qiladigan bo'lsak, har bir tumanda sezilarli farqlar mavjudligi kuzatiladi. Namangan shahrida xarajatlarni hisobga olishdagi aniqlangan xatoliklar soni 2020-yildan (94 ta) 2023-yilgacha (117 ta) o'sib, keyingi yilda ham barqarorlikni saqlagan (117 ta). Bu holat shaharda hisob tizimini takomillashtirish zaruriyatini ko'rsatmoqda. Chust tumanida xatoliklar soni keskin o'zgarishlarga ega bo'lib, 2021-yilda yuqori (133 ta), 2022-yilda esa sezilarli kamaygan (71 ta), ammo 2024-yilda qayta ortgan (137 ta). Bu tuman bo'yicha hisob tizimida muntazamlik yetishmasligini bildiradi. Pop va Uychi tumanlarida ham xatoliklar sonining tebranishi kuzatiladi. Pop tumanida 2021 va 2022 yillarda eng yuqori darajada (138 ta), ammo 2023-yilda sezilarli kamaygan (62 ta). Uychi tumanida esa 2022 va 2024 yillarda yuqori xatoliklar qayd etilgan (137 va 138 ta), bu esa hisob tizimini yaxshilash uchun qo'shimcha choralar ko'rilishi lozimligini ko'rsatadi. Kosonsoy, Norin va Mingbuloq tumanlarida xatoliklar sonining umumiy oshishi tendensiyasi mavjud. Ayniqsa, Mingbuloq tumanida 2020-yildagi 97 tadan 2023-yilga kelib 149 taga oshgan, bu esa hisob jarayonidagi kamchiliklarni ko'rsatmoqda.

⁷⁸ Namangan viloyati statistika boshqarmasi ma'lumotlari

Uchqo'rg'on va Chortoq tumanlarida esa xatoliklar soni barqaror kamayish tendensiyasiga ega, ayniqsa Chortoq tumanida 2020-yildagi 125 ta xatolik 2024-yilga kelib 50 taga tushgan. Yangiqo'rg'on va To'raqo'rg'on tumanlarida xatoliklar soni o'zgaruvchan va noaniq tendensiyaga ega bo'lib, bu tumanlarda ham hisob-kitob mexanizmini yaxshilash va nazoratni kuchaytirish zarurligini ko'rsatadi. Umuman olganda, Namangan viloyatida xarajatlarni hisobga olish tizimini yaxshilash uchun tumanning o'ziga xos muammolarini hisobga olgan holda maxsus choralar ishlab chiqish tavsiya etiladi.

2-jadval.

**Xarajatlarni hisobga olish tizimini avtomatlashtirish darajasi
(% hisobida, 2020-2024 yillar)⁷⁹**

Tumanlar/yillar	2020	2021	2022	2023	2024
Namangan sh.	40,9	70,9	70,6	70,8	87,2
Chust	74,1	58	61,9	74,9	43
Pop	73,3	73,5	50,5	46,4	55,8
Uychi	58,2	68,5	61,9	89,4	45,1
Kosonsoy	50,4	48,1	72,7	52,7	63,3
Norin	52,2	47,9	45,5	72,8	46,9
Mingbuloq	49,8	58,4	81	44,9	81,9
Uchqo'rg'on	44,8	88,8	63,4	88,8	70,2
Yangiqo'rg'on	77	42	54,1	46	54,8
To'raqo'rg'on	45,9	55,9	60,7	43,2	74,6
Chortoq	68,3	53,3	66,2	44,7	68,8

Manba: Namangan viloyati statistika boshqarmasi ma'lumotlari asosida muallif ishlanmasi.

Namangan viloyatida xarajatlarni hisobga olish tizimini avtomatlashtirish darajasi 2020-2024 yillar davomida turli tumanlarda turlicha bo'lgan.

Namangan shahri avtomatlashtirish ko'rsatkichi bo'yicha barqaror o'sishga ega bo'lib, 2020-yildagi 40,9% dan 2024-yilga kelib 87,2% gacha oshgan. Bu shaharda hisob tizimini avtomatlashtirish borasida sezilarli ishlar amalga oshirilganini ko'rsatmoqda. Chust tumanida avtomatlashtirish darajasi juda o'zgaruvchan va pasayish tendensiyasiga ega. 2020-yildagi 74,1% ko'rsatkich 2024-yilga kelib 43% gacha tushgan. Bu esa avtomatlashtirish jarayonida uzilish va kamchiliklarni ko'rsatmoqda. Pop va Uychi tumanlarida avtomatlashtirish darajasi ham turlicha tebrangan. Pop tumanida 2020-yildagi 73,3% ko'rsatkich 2023-yilda 46,4% ga tushib, keyin 55,8% ga oshgan. Uychi tumanida esa 2023-yilda keskin oshish (89,4%) kuzatilgan bo'lsa-da, 2024-yilda yana pasaygan (45,1%). Kosonsoy va Norin tumanlarida ham avtomatlashtirish darajasida noaniqlik mavjud. Kosonsoy tumanida 2022-yilda 72,7% darajaga chiqib, 2024-yilda 63,3% ga tushgan. Norin tumanida 2023-yilda avtomatlashtirish 72,8% ga oshib, keyingi yil keskin pasaygan (46,9%).

⁷⁹ Namangan viloyati statistika boshqarmasi ma'lumotlari

Mingbuloq tumanida avtomatlashtirish darajasida sezilarli o'sish qayd etilgan (81,9% 2024-yil). Uchqo'rg'on tumanida ham yuqori va barqaror ko'rsatkichlar qayd etilgan, ayniqsa 2021 va 2023-yillarda (88,8%). Yangiqo'rg'on va To'raqo'rg'on tumanlarida avtomatlashtirish darajasi past va o'zgaruvchan. Chortoq tumanida esa 2024-yilga kelib avtomatlashtirish 68,8% gacha oshgan. Umuman olganda, xarajatlarni hisobga olish tizimini avtomatlashtirish darajasini yanada oshirish va viloyat bo'yicha yagona standartlarni joriy qilish lozim.

3-jadval.

“HAQIQAT-BEK” MChJ (auditorlik va buxgalteriya xizmatlari) xarajatlari tahlili (2020–2024)⁸⁰

Xarajat turlari	Biznes-reja (mln so'm)	Haqiqiy xarajatlar (mln so'm)	Farq (mln so'm)	Farq (%)
Xodimlar ish haqi va unga tenglashtirilgan xarajatlar	220	260	40	18,2
Ofis ijara va kommunal xarajatlari	20	25	5	25
Dasturiy ta'minot va avtomatlashtirish xarajatlari	5	12	7	140
Malaka oshirish va trening xarajatlari	3	9	6	200
Reklama va marketing xarajatlari	15	10,5	-4,5	-30
Ofis anjomlari va boshqa umumiy xarajatlar	6	8	2	33,3

Manba: “HAQIQAT-BEK” MChJ auditorlik tashkiloti moliyaviy va boshqaruv hisobotlari asosida muallif ishlanmasi.

Tahlil natijalariga ko'ra, tashkilotning haqiqiy xarajatlari biznes-rejada belgilangan umumiy xarajatlardan o'rtacha 18–20% ga yuqori bo'lgan. Ayniqsa, xodimlar ish haqi xarajatlari rejalashtirilgan (220 mln so'm) dan 40 mln so'm yoki 18% oshib ketib, 260 mln so'm ga yetgan. Bu qo'shimcha ish yuklamalari va shtatlar sonining rejalashtirilganidan ko'ra ko'payib ketishi bilan bog'liqdir.

Ofis ijara va kommunal xarajatlari rejalashtirilgan (20 mln so'm) dan 25 mln so'm gacha oshib, 5 mln so'm yoki 25% farq yuzaga kelgan. Shuningdek, dasturiy ta'minot va avtomatlashtirish xarajatlari biznes-rejadagi (5 mln so'm) ko'rsatkichdan 7 mln so'm yuqori (140% farq bilan) bo'lgan va amaliyotda jami 12 mln so'm ni tashkil qilgan. Malaka oshirish va treninglar uchun ham haqiqiy xarajatlar (9 mln so'm) rejadan (3 mln so'm) uch barobar (200%) oshiq bo'lgan.

Boshqa tomondan, reklama va marketing xarajatlari esa biznes-rejada ko'zda tutilgan (15 mln so'm) miqdordan pastroq — 10,5 mln so'm darajasida (30% kam) bo'lishi natijasida yangi mijozlarni jalb qilish bo'yicha belgilangan reja bajarilmagan. Ofis anjomlari va boshqa umumiy xarajatlar (8 mln so'm) rejadan (6 mln so'm) 33,3% yuqori bo'lganligi aniqlandi.

Tahlillar asosida shunday xulosaga kelish mumkin:

Namangan viloyatidagi korxonalarda xarajatlarni hisobga olish jarayonlarida avtomatlashtirish va yangi hisob usullarini joriy etish korxonalarning moliyaviy barqarorligi va boshqaruv samaradorligiga bevosita ijobiy ta'sir ko'rsatmoqda.

⁸⁰ “HAQIQAT-BEK” MChJ auditorlik tashkiloti moliyaviy va boshqaruv hisobotlari ma'lumotlari

Buxgalteriya hisobini avtomatlashtirish darajasining pastligi va ichki nazorat mexanizmlarining zaifligi hisob-kitoblarda ko'proq xatoliklarning yuzaga kelishiga olib kelmoqda. Ayniqsa chekka hududlarda bu masalalarni hal qilishga qo'shimcha chora-tadbirlar zarur.

Umumiy xarajatlarning biznes-rejada belgilanganidan o'rtacha 18–20% yuqori bo'lishi korxonaning moliyaviy barqarorligi va rentabelligiga salbiy ta'sir ko'rsatmoqda. Bu farqlarni kamaytirish uchun xodimlar soni va ish yuklamasini optimallashtirish orqali mehnat xarajatlarini 220 mln so'm darajasida nazorat qilish, ofis ijara va kommunal xarajatlarini mavjud 25 mln so'mdan rejalashtirilgan 20 mln so'mga kamaytirish, dasturiy ta'minot va avtomatlashtirish xarajatlarini samarali boshqarib, amaldagi 12 mln so'mdan rejadagi 5 mln so'mga yaqinlashtirish, xodimlarning malakasini muntazam oshirib, malaka xarajatlarini 9 mln so'mdan rejalashtirilgan 3 mln so'mga qisqartirish hamda reklama-marketing xarajatlarini samarali oshirib, 15 mln so'mga yetkazish orqali mijozlar sonini ko'paytirish tavsiya etiladi.

XULOSA VA TAKLIFLAR

Yuqoridagi tahlillar asosida Namangan viloyatidagi xizmat ko'rsatish sohasi, xususan auditorlik va buxgalteriya xizmatlarini amalga oshiruvchi kichik biznes sub'yektlarida xarajatlarni hisobga olish va boshqarish tizimini takomillashtirish bo'yicha quyidagi xulosalar va takliflar ilgari suriladi:

Namangan viloyatidagi auditorlik va buxgalteriya xizmatlari ko'rsatuvchi kichik biznes sub'yektlarida haqiqiy xarajatlar bilan biznes-reja ko'rsatkichlari orasida sezilarli farqlar mavjud bo'lib, bu tashkilotlarning moliyaviy barqarorligi va rentabelligini pasaytirmoqda.

Xarajatlarning oshib ketishi asosan xodimlar ish haqi (18%), ofis ijara va kommunal to'lovlar (25%), dasturiy ta'minot va avtomatlashtirish xarajatlari (140%) kabi moddalarda kuzatilmoqda.

Korxonalarda ichki nazorat tizimining yetarli rivojlanmaganligi, xarajatlarni noto'g'ri taqsimlash hamda avtomatlashtirish tizimlarining past darajada ekani xarajatlarni optimallashtirish imkoniyatlarini cheklamoqda.

Xodimlarning malakasi yetarli darajada oshirilmaganligi sababli hisob-kitoblarda tez-tez xatoliklar yuzaga kelib, qo'shimcha xarajatlarni yuzaga keltirmoqda.

Tadqiqot xulosalari asosida shakllantirilgan tavsiyalar:

Xarajatlarni hisobga olish va boshqarishni xalqaro standartlar (IFRS) asosida takomillashtirish, avtomatlashtirilgan hisob tizimlarini joriy qilish orqali xarajatlarni aniqlik bilan nazorat qilish zarur.

Xodimlar soni va ish yuklamalarini muntazam optimallashtirish orqali ish haqi xarajatlarini qat'iy nazorat qilish va rejalashtirilgan ko'rsatkichlardan oshmasligini ta'minlash talab etiladi.

Ofis xarajatlarini kamaytirish uchun mavjud maydonlardan samarali foydalanishni yo'lga qo'yish hamda kommunal xarajatlarni optimallashtirish bo'yicha ichki nazorat tizimini kuchaytirish zarur.

Dasturiy ta'minot va avtomatlashtirish uchun sarmoyalarni oshirish orqali mehnat samaradorligini oshirib, xarajatlarni kamaytirish imkoniyatlarini kengaytirish lozim.

Har bir korxonada xodimlarning muntazam ravishda malakasini oshirishga yo'naltirilgan maxsus o'quv dasturlarini tashkil etish orqali hisob-kitoblarda aniqlikni oshirish talab etiladi.

Reklama va marketing xarajatlarini samarali va maqsadli oshirish orqali yangi mijozlarni jalb qilish va tashkilot rentabelligini oshirish kerak.

Mazkur takliflar amalga oshirilsa, Namangan viloyatidagi auditorlik va buxgalteriya xizmatlarini ko'rsatuvchi kichik biznes sub'yektlarida xarajatlarni samarali boshqarish imkoniyatlari kengayib, korxonalarning moliyaviy barqarorligi va iqtisodiy samaradorligi sezilarli darajada ortadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. United Nations Conference on Trade and Development. World Investment Report 2019. – UNCTAD/WIR/2019.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 25 oktabrdagi PQ-3356-son Qarori. "Erkin iqtisodiy zonalar va kichik sanoat zonalarini faoliyati samaradorligini oshirish borasidagi qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida".
3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 21 iyundagi PQ-4363-son Qarori. "Kichik sanoat zonalarini faoliyatini muvofiqlashtirish va boshqarishni yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida".
4. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 14 martdagi PQ-4239-son Qarori. "Kooperatsiyalarni rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida".
5. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018 yil 2 iyuldagi PQ-3826-son Qarori. "Namangan viloyatida kichik sanoat zonalarini tashkil etish chora-tadbirlari to'g'risida".
6. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2020 yil 9 martdagi 134-son Qarori. "Kichik sanoat zonalarini to'g'risidagi nizomni tasdiqlash haqida".
7. To'xtayev A. X. Hududiy sanoat zonalarini va ularning iqtisodiy samaradorligi. – Toshkent: TDIU, 2021.
8. Karimov B. Investitsion muhitni rivojlantirishda kichik biznesning o'rnini // Iqtisodiyot va innovatsiya. – 2022. – № 3.
9. United Nations Industrial Development Organization. Industrial Development Report 2020. – UNIDO, 2020.
10. OECD. Enhancing the Contributions of SMEs in a Global and Digitalised Economy. – OECD Publishing, 2021.
11. Porter M. Clusters and the New Economics of Competition // Harvard Business Review. – 1998.
12. Kenjaev I. In Allocating Financial Resources of Insurers Increasing the Role of Accumulative Life Insurance Ways // Turkish Online Journal of Qualitative Inquiry. – 2021. – Vol. 12, No. 7.

13. Kenjaev I. Sug'urta tashkilotining investitsiya faoliyatini samaradorligini baholashning sifat ko'rsatkichlari // Iqtisodiyot va ta'lim. – 2023. – T. 24, № 3. – B. 415–422.
14. Iqulov M. Erkin iqtisodiy zonalar faoliyatini rivojlantirishda xorij tajribasi (Rossiya Federatsiyasi misolida) // Scienceweb academic papers collection. – 2020.
15. Mehmonali A. va boshqalar. Real sektori korxonalarini modernizatsiyalashni moliyalashtirishni takomillashtirish yo'llari // Innovations in Technology and Science Education. – 2023. – T. 2, № 9. – B. 906–918.